

ВІСНИК КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ

№ 5 (238)
травень
2016

Книжкова палата
України

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ * ЩОМІСЯЧНИК * ЗАСНОВАНИЙ У СЕРПНІ 1996 р.

УДК 015:061.1](477)(051)

З М І С Т

ВИДАВНИЧА СПРАВА ТА РЕДАГУВАННЯ

- ПЕТРОВА Н. Окремі аспекти наукових досліджень Книжкової палати України 3
БОНДАР Ю. Марк Туллій Цицерон як публікатор-видавець 9
ЖЕНЧЕНКО М. Дитяча література в електронному форматі: типологічна характеристика, бізнес-моделі 14

РЕЦЕНЗІЇ

- КУЛЕШОВ С. Інноваційне дослідження торговельної документації в Україні 17

БІБЛІОГРАФІЯ

- КІРАЛЬ С. "...Ми долго собі вибирали по совісті, не з принуки":
до видання біобібліографічного покажчика Галини Гордасевич 18

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

- БЄЛЯКОВА Т. Книжкові пам'ятки у фондах бібліотек медичних ВНЗ України: історія та сучасний стан 21

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

- ІВАНОВА М., ІВАНОВ Ю. Питання авторського права при створенні
електронних інформаційних ресурсів бібліотек 25

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

- ДРОНШКЕВИЧ О. Періодичні видання іноземними мовами ХІХ — початку ХХ ст.
як джерело інформації з питань розвитку освіти, науки й культури 28
ЗИКУН Н. Композиційно-оформлювальні особливості українського сатиричного видання
початку ХХ століття 31

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

- ФІЯЛКА С. Прийоми акцентування уваги в навчальній літературі 34
ОСТАПЧУК Ю. Роль електронної комунікації в інформаційному суспільстві 38
БУЛАХ Т. Теоретичне осмислення феномену реклами як засобу соціальних комунікацій 41

ПОЛІТИКА. КУЛЬТУРА. МИСТЕЦТВО

- ГОРЛАЧ Д. Феномен "кліпового мислення" в контексті радикалізації перетворень
інформаційного середовища 45

КОНФЕРЕНЦІЇ. КОНКУРСИ. ВИСТАВКИ

- СПІРСЯН В., ПАНЬКЕВИЧ О. Комунікаційне середовище документознавства в Україні
(на прикладі Міжнародної науково-практичної конференції
"Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології ХХІ століття") 47

ЗА РУБЕЖЕМ

- ТАРАБРИН О., КАПРАЛЮК О. Наукове дослідження системи виявлення та розповсюдження
сільськогосподарської науково-технічної інформації в США 50

Співзасновники:
Державна наукова
установа
"Книжкова палата
України імені Івана
Федорова",
Харківська державна
академія культури

Головний редактор
Микола СЕНЧЕНКО

**Заступники головного
редактора:**
Наталія ПЕТРОВА,
Ірина ДАВИДОВА

Журнал "Вісник Книжкової палати"
атестаційною колегією Міністерства
освіти і науки України віднесено
до наукових фахових видань України
в галузі соціальних комунікацій
(наказ МОН України від 16.05.2016 № 515)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Технічні науки:

Микола Іванович СЕНЧЕНКО — доктор технічних наук, професор (голова редколегії), Україна

Георгій Георгійович АСЄЄВ — доктор технічних наук, професор, Україна

Роберт Петрович КАРТАШОВ — доктор технічних наук, професор, Україна

Василь Васильович НЕШИТОЙ — доктор технічних наук, професор, Республіка Білорусь

Петро Олексійович КИРИЧОК — доктор технічних наук, професор, Україна

Історичні науки:

Валентина Олександрівна ІЛЬГАНАСВА — доктор історичних наук, професор, Україна

Ярослав Степанович КАЛАКУРА — доктор історичних наук, професор, Україна

Сергій Георгійович КУЛЕШОВ — доктор історичних наук, професор, Україна

Василь Миколайович ШЕЙКО — доктор історичних наук, професор, Україна

Геннадій Іванович МАТРЮХІН — доктор історичних наук, професор, Росія

Соціальні комунікації:

Ірена ЛОПАТОВСЬКА — доктор філософії, доцент, США

Ірина Олександрівна ДАВИДОВА — доктор наук з соціальних комунікацій, професор, Україна

Ольга Володимирівна ТРІЩУК — доктор наук з соціальних комунікацій, професор, Україна

Ганна Василівна ШЕМАЄВА — доктор наук з соціальних комунікацій, професор, Україна

Василь Іванович ТЕРЕМКО — доктор наук з соціальних комунікацій, професор, Україна

Вікторія Анатоліївна МАРКОВА — доктор наук з соціальних комунікацій, професор, Україна

Рекомендовано до друку вченою радою Книжкової палати України
протокол від 26.05.2016 № 5

Відповідальна за випуск Наталія ЖДАНОВА
Коректура Євгенія ПАНЧЕНКО
Комп'ютерні складання та верстання
Аеліта АЛЕКСАНЯН

*Використання у будь-якій
формі матеріалів, що
опубліковані в журналі,
узгоджується з редакцією.
Посилання на видання
обов'язкові. Авторські ори-
гінали не повертаються.
Редакція не завжди по-
діляє точку зору авторів
статей.*

Редакція, видавець і виготовлювач
Державна наукова установа
"Книжкова палата України
імені Івана Федорова"
Адреса: просп. Ю. Гагаріна, 27,
Київ, 02094
Тел.: (044) 292-01-34 (приймальня),
(044) 292-30-11 (редакція)
Факс: (044) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

© Книжкова палата України, 2016
© В. Кузьменко, художнє
оформлення обкладинки, 2005

5. *Мацібора Н. Г.* Сучасний стан і напрями роботи з рідкісними виданнями у фондах освітянських бібліотек України / Н. Г. Мацібора // Наукові праці Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського : зб. наук. пр. / Нац. акад. пед. наук України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського. — Вінниця : Нілан-ЛТД, 2014. — Вип. 4 : Інтегрований галузевий інформаційний ресурс: стан, перспективи створення та забезпечення доступу. — С. 110—119.
6. *Муха Л. В.* Колекційні фонди Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського як об'єкт національного надбання: проблема збереженості та перспективи її вирішення / Л. В. Муха // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. — 2008. — № 1. — С. 39—42.
7. *Ціборовська-Римарович І. О.* Книжковий фонд відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерельна база історичних досліджень / І. О. Ціборовська-Римарович // Рукописна та книжкова спадщина України: археограф. дослідж. унікальних арх. та бібл. фондів. — Київ, 2007. — Вип. 12. — С. 52—69.

В статье исследованы и введены в научный оборот редкие периодические издания на иностранных языках XIX — начала XX в., которые хранятся в фонде Государственной научно-педагогической библиотеки Украины им. В. А. Сухомлинского и входят в коллекцию "Издания XVII — начала XX в. на иностранных языках". Отражена тематика указанных документов, определены направления работы по обеспечению доступа к ресурсу.

The article examines and adds to scientific stream rare periodical publications in foreign languages dated 19th — beginning of 20th centuries, which are stored in the assets of the Ukrainian National scientific and pedagogic library named after Vasyl Sukhomlynsky and included in the collection "Publications in foreign languages of 17th — beginning of 20th centuries". It enlightens subjects of the mentioned publications and determines directions of works in providing access to the resource.

Надійшла до редакції 11 лютого 2016 року

УДК 050.487+070.487](477)"191"

Наталія Зикун,
кандидат філологічних наук,
доцент Національного університету ДПСУ України

Композиційно-оформлювальні особливості українського сатиричного видання початку XX століття

Досліджено композиційно-оформлювальні особливості українського сатиричного видання початку XX ст., що зумовили особливий характер контенту і впливу на аудиторію, визначили роль сатиричного видання як публіцистичного фактору активізації й розгортання українського національно-визвольного руху. Проаналізовано постійні елементи оформлення титульної сторінки; систему псевдоджанрових рубрик; збалансоване поєднання зображальних і вербальних публікацій; специфіку позначення інформації про авторів і редакційний колектив тощо.

Ключові слова: сатиричне видання, сатиричний журнал, сатирична газета, ілюстрований додаток до газети, титульна сторінка, рубрика.

Постановка проблеми. Кінець XIX — поч. XX ст. позначені формуванням передумов для урізноманітнення видів і типів друкованих періодичних видань, що стало свідченням зростання громадської й політичної активності населення, зародження національно-визвольних рухів. У той період формувався читач — пересічний громадянин, який потребував оперативної, об'єктивної інформації про перебіг суспільних подій, яка водночас повинна була мати особливу форму подачі — яскраву, емоційну, гостру, влучну. Це зумовило й композиційно-оформлювальні особливості українських сатиричних журналів початку XX ст. як одного із найпоширеніших типів друкованих видань, адресованих широкій аудиторії.

Аналіз останніх досліджень. Попри увагу науковців до української сатиричної друкованої періодики (П. Федорин, Л. Сніцарчук, В. Стадник, А. Волобуєва, А. Капелюшний та інші), композиційно-оформлювальний аспект не знайшов відображення у науковому дискурсі. Хоча вчені разом з іншими типологічними ознаками відзначають також важливість структурних і графічних елементів [1, с. 7]. Вважаємо, що композиційні, прифтові, ілюстративні параметри, характеристики за розміром і кольором особливо важливі для гумористично-сатиричних видань і можуть розглядатися як типоформувальна ознака, що є однією з підстав

для чіткого розмежування газетного й журнального видання, яке у досліджуваній період ще не завершилося.

Метою статті є вивчення композиційно-оформлювальних типологічних особливостей українського сатиричного видання, які зумовили особливий характер контенту і, відповідно, — впливу на аудиторію, визначили роль сатиричного видання як публіцистичного фактору активізації й розгортання українського національно-визвольного руху.

Виклад основного матеріалу. Сатиричну українську публіцистику початку XX ст. представлено сатиричним журналом, сатиричним листком, сатиричною газетою, ілюстрованими додатками до газети, серед яких домінували журнали.

У науковому дискурсі простежуємо неоднозначність тлумачення терміна "сатиричний журнал". Історик В. Жуков, не розмежовуючи сатиричні й гумористичні часописи, розуміє під ними збірники, альманахи, журнали, газети, листівки та інші продовжувані офіційні й неофіційні видання сатиричного характеру з різною періодичністю, яка часто не витримувалася, надруковані типографським способом, гектографовані чи рукописні [5, с. 146—147]. Сатиричний журнал дослідник розглядав "як сукупність літературних і зображально-графічних творів, представлених широким спектром жанрів, які відображають події суспільно-політичного життя, опосередковуючи їх у художніх

образах [4, с. 53]. Б. Левінтов застерігав, що термін "сатиричні журнали" може бути прийнятий із певною мірою умовності. До них він пропонує відносити видання, в яких сатира й карикатури посідають центральне місце [9, с. 273]. Форма ілюстрованого сатиричного журналу, на думку Ю. Івакіна, на українських землях утвердилася ще в середині XIX ст. Сучасний дослідникові сатиричний часопис він визначає як синтетичну форму, що становить єдність літератури і графіки (карикатури). Поєднання графічного й літературного елементів не є механічним, а визначається політичним спрямуванням видання [6, с. 168]. Г. Стернін також зауважує, що в 1905—1907 рр. переважний розвиток мав тип журналу, в якому зображальний матеріал виразно домінував над літературним, що почасти лише коментував певні малюнки [10, с. 33]. Сприяв цьому, на його думку, розвиток друкарського мистецтва, що створило можливості для використання потужного засобу емоційного впливу — кольору, завдяки якому малюнок виокремився на журнальній сторінці, набув значення самостійного твору.

Нерідко до групи сатиричних видань відносили й так звані сатиричні листки, особливості яких чітко не визначено. Найяскравішим прикладом в українській практиці є видання "Хрін" (1906). Незважаючи на певну подібність із журналом "Шершень", виокремимо й відмінності, що дають підстави класифікувати "Хрін" як гумористично-сатиричний листок: менша кількість ілюстрацій, зокрема карикатур; переважання малих сатиричних форм (навіть мініатюр); невисока щільність тексту на сторінці; особливості верстки. Брак інформації про періодичність і членів редакції, вочевидь, мів бути опосередкованим свідченням відсутності планів щодо продовження видання, хоча передова стаття давала надію на наступну зустріч із читачем: "Доки що — посмакуйте й гірко, про те ж, що буде потім, поговоримо іншим часом, другим разом, коли виясниться..."

Відомий і єдиний приклад "щоденної сатирико-гумористичної ілюстрованої газети" — "Одесситка", що вийшла лише один раз обсягом чотири великоформатні аркуші [3, с. 56].

Цікавим форматом були й сатиричні ілюстровані додатки до газет загального змісту, які видавали в Києві, Харкові й Одесі. Вони виходили у вигляді журналу, однак не мали спеціальної обкладинки; обсяг варіювався від 4 до 16 сторінок ілюстрованого тексту [2, с. 45]. Додатки зазвичай мали однакову з газетою назву, не відзначалися чіткою регулярністю й періодичністю. До 17 жовтня 1905 р. їхню основу становили ілюстрації до публікацій газети за останній тиждень [3, с. 23—24]. Є. Демченко визначає відмінності між ілюстрованим додатком і сатиричним часописом: 1) додатки містили переважно фотографії, що ілюстрували публікації в газеті. Лише з листопада 1905 р. в окремих із них розміщено спеціальну сатиричну рубрику, вони поступово дистанціювалися від газет за контентом, набуваючи більшої самостійності як сатиричні видання; 2) в ілюстрованих газетних додатках переважали зображальні матеріали, літературну сатиру подавали на шпальтах власне газет, а сатиричні журнали були ареною вираження спільного політичного протесту прогресивних літературних і художніх сил; 3) скромність зовнішнього вигляду, використання в оформленні лише чорної фарби — строгатість вважалася не лише дорогою, а й зайвою, оскільки додаток не був зобов'язаний листівкою [2, с. 46]. Завдяки цьому додатки виходили і в період століпінської реакції, натомість випуск сатиричних журналів на території України припинився через півроку від початку реформ.

Тонкі сатиричні часописи містили анонімні, підписані псевдонімами чи справжнім прізвищем автора (автономом) прозаїчні, поетичні й іконографічні повідомлення різних

жанрів. Предметом висвітлення в публіцистично загострених публікаціях у специфічній образній, нерідко латентній формі із використанням інакомовлення, натяків, езопової мови й інших прийомів літературного приховування були соціально значущі явища суспільно-політичної, економічної, культурно-духовної й побутової сфер дійсності, що суперечили загальним тенденціям розвитку, гальмували рух уперед. Сатиричний ефект, зазначає автор, досягався за допомогою іронії, сарказму, гіперболи, гротеску й інших художніх методів сатири як соціальної форми комічного [5, с. 146—147]. Сторінки сатиричних журналів були "формальною" пародією на жанровий комплекс несатиричного видання, забезпечуючи представленість жанрів усіх груп (але винятково із сатиричним змістом і зменшеним обсягом) у відповідних рубриках: "Телеграми", "Київська хроніка", "З життя політичних партій", "Музичні новинки", "Політичний огляд", "Оголошення". Такі рубрики можна назвати псевдорубриками, або псевдожанровими рубриками, оскільки, передбачаючи монтування малих сатиричних текстів, створених за принципами пародійності й іронічності, до справжніх оголошень або хронікальних матеріалів вони не мали жодного стосунку.

Новий, народжений революцією сатиричний журнал складався із 8—12, рідше — 16 сторінок, надрукованих найчастіше на низькосортному сіруватому, однак цупкому папері. Його формат був меншим або більшим від сучасного А4. Наприклад, сатиричний листок "Хрін" мав розмір 18х28 см; "Гедз" — 26х35 см; "Будяк" — 24х34 см; "Благонамеренный Полтавец" — 17х34 см; "Южная Оса" — 22х29 см; "Екатеринославский Сатирик" (1910) — 26х34 см; "Гвоздь" — 17х26 см; "Реп'яхи" — 17х28 см.

Важливою формальною ознакою сучасного журнального видання є обкладинка, яка визначається як "покриття блока видання (комплекту скріплених між собою аркушів чи зошитів), що складається з двох боковин, а у виданнях обсягом понад 68 сторінок має корінцеву частину". Нині вона виконує низку функцій: скріплювальну, захисну, художню, інформаційну, інтригуючу [8, с. 75]. Однак на початку XX ст. обкладинка сатиричних видань ще не набула сучасного вигляду й повноти функціональності, це був лише титульний аркуш, який навіть не завжди друкували на щільнішому папері. Проте, на нашу думку, перша й остання сторінки (саме сторінки, а не аркуші) — це особливий оформлювально-змістовий елемент журналу. Титульна сторінка ще записувалася першою сторінкою видання, хоча й відрізнялася за оформленням і змістом від внутрішніх його шпальт. Вона, крім функції маніфестування програмних особливостей часопису, використовувалася й для розміщення контенту. Постійними її елементами у верхній частині, або так званому шпигелі, були: назва, котру нерідко супроводжувала заголовна віньєтка; підзаголовок (самоназва), дата виходу, номер (число), ціна. Центральне місце відводилося так званому топовому ілюстративному матеріалові номера — карикатурі або сатирично-героїчному малюнку, виконаному у кольорі, які втілювали загальну ідею номера. Лейтмотив зображення зазвичай підтримували й розвивали вербальні сатиричні публікації видання.

Використання кольору, який здатний ефективно впливати на психіку людини, вирізняло сатиричні часописи з-поміж інших журналів аналізованого періоду. Сатиричні журнали зазвичай друкували кількома фарбами, серед яких домінувала червона. Гнітотчі сірі й чорні барви використовували для зображення ворогів, натомість білий і червоний спектр — для відтворення позитивного образу героя. Червоний колір у сатиричних журналах початку XX ст. також символізував революційність атмосфери, піднесення духу пригноблених мас, передчуття неминучого зіткнення й насування "політичної грози".

В єдиному випуску гумористично-сатиричного листка "Хрін" — сторінки сіро-зеленого кольору, текст та ілюстрації — коричневого. Зверху на титульній сторінці, охайно й стримано оформлений, зазначено ціну, назву (виконану в лаконічному стилі, що нехарактерно для інших українськомовних сатиричних журналів), підзаголовок ("гумористично-сатиричний листок"), дату виходу (13 квітня 1908 року).

Під цією інформацією подано центральну карикатуру випуску із заголовком "Великодні писанка" із зображенням депутата ІІ Думи, куркуля, який мало чим відрізняється від селян, що схилився перед ним у поклони, за зовнішнім виглядом — хіба що пихою, огрядністю. Він, проходячи повз них, не зупиняючись, на ходу кидає спогорда: "Нарешті таки ми й про вас подбали! Свіженького хрінку привіз вам. Їжте на здоров'ячко!" Ця карикатура, власне, сигналізувала про тему номера — він був присвячений "результативній" діяльності ІІ Думи, за зневажливе ставлення до "високопосадовців" якої вихід видання, очевидно, й було припинено. Власне, цей випуск гумористично-сатиричного листка умовно можна назвати "журналом однієї теми" — більшість матеріалів торкалися діяльності парламентарів ІІ Думи.

Перша сторінка найпопулярнішого на початку ХХ ст. сатиричного часопису "Шершень" також складалася зі схожих елементів: у верхній частині зазначено назву і підзаголовок — "Український тижневик гумористично-сатиричний", число видання, місце і дату виходу чергового номера, ціну. В окремих номерах, наприклад, у другому, було розміщено відомості про передплату, в тому числі й для закордонних читачів, тарифи для комерційних оголошень, адресу редакції, за якою ці оголошення приймалися. Схожу довідкову інформацію про видання наведено й у нижній частині останньої сторінки, що певною мірою дублювала першу. Основну частину площі було відведено сатиричній ілюстрації, інколи з лаконічним текстовим супроводом.

На практиці сформувалися критерії вдалого оформлення обкладинки журнального видання, серед яких науковці виокремлюють: читабельність назви; гармонійне поєднання кольорового оформлення й змісту публікацій; розміщення головного зображення в оптичному центрі титулу; урахування культурних традицій суспільства; непереваженість зайвими елементами [8, с. 76]. Певною мірою їм відповідало й оформлення титульної сторінки сатиричних журналів початку ХХ ст., зокрема першу й останню сторінки сатиричних журналів "Гедз", "Будяк", "Рег'яхи" менше завантажено інформацією та різноманітними елементами.

У підготовці до друку й оформленні сатиричних видань згодом простежуємо схожі прийоми приховування (маскування): вихідних даних; авторів (шляхом псевдо- й реальної анонімності) матеріалів. Однією з характерних особливостей сатиричних видань того часу, як, власне, і наступних років, було використання псевдонімів. Нерідко вони добиралися за одним принципом і становили цілісну систему в межах друкованого видання. Цікавим прикладом є псевдоніми авторів журналу "Шершень", переважно назви комах — окрім великої кількості різновидів Шершнів (Миргородський, Полтавський, Академічний, Крепацький, Патріотичний тощо), зафіксовано: Чміль, Овід, Оса, Бджола, Сліпень, Комарь, Муха, Комаха, Сліпень Оводович, Дзз... Бракує інформації про реальні прізвища членів редакції або авторів, окрім П. Богацького, і в гумористично-сатиричному листкові "Хрін". Усі матеріали підписано псевдонімами (Ю. Будяк, Кудеяр, Вибірний Макогоненко, Борис Лазаревський, Редька, К. Вовчок, Д. Кусючка, Т. Крутько, С. Голка, Ц. Муха, Шуліка, А. Гаврилко, П. Жучок, Кропива) і криптонімом Д-ій. За окремими з них — відомі читачам і за іншими виданнями автори: Вибірний Макогоненко — фейлетоніст М. Левицький; за "колодочим" псевдонімом Ю. Будяк — поет Ю. Покос. Інші підписи під допущеними мініатюрами цілком могли бути умовними, використовувалися задля створення особливої атмосфери й привертання уваги до матеріалу.

Сатиричні часописи — це багате джерело для визначення місця, функцій і специфіки зображального складника у сатиричному українському виданні аналізованого періоду, який становив майже половину журнальної площі й був представлений карикатурами, сатиричними й реалістичними малюнками, шаржами, оздоблювальними елементами.

Специфічним зображально-графічним елементом того періоду була віньєтка (фр. *vignette* — виноградна гілка), яку мистецтвознавці розглядають як узагальнювальну номінацію для невеликої ілюстрації. Її можна вважати і своєрідною графічною прикрасою на шпальті видання у формі малюнка чи оздоблення, журнальної заставкою, яка позначала завершення окремих матеріалів. А. Каск зауважувала про слабкий зв'язок віньєток у журналах з їхнім змістом, що мало технічне пояснення: редакції використовували невелику кількість політипажів, які різні часописи нерідко отримували із одного джерела [7, с. 316]. Отже, спостерігалось повторення віньєток не лише на різних сторінках одного номера, у різних номерах одного видання, а й у різних виданнях. Коло елементів, що їх застосовували для віньєток у досліджуваних журналах початку ХХ ст., було обмежене. Так, від першого до восьмого номера журналу "Шершень" на всіх сторінках використано віньєтки малого розміру у вигляді птахів, комах і квітів. Згодом зображення урізноманітнюються, збільшується їхній розмір, розширюється вибір, змінюється значення. Якщо в часописах мистецьких, загального змісту віньєтки виконували переважно декоративну, оздоблювальну функцію, то в сатиричних виданнях вони набували гостроти й публіцистичності. Попри заборону карикатур у сатиричних журналах, малюнки подавали у формі заставок і віньєток. У двох числах "Шершня", присвячених Т. Шевченку (№ 8, 9), використано віньєтки В. Красицького — Шевченків "Кобзар" на тлі сонця, що сходить; яскраве сонце, що сяє крізь заграване тюремне вікно.

Попиреним оздобленням журнальних сторінок були різноманітні комах, зокрема у "Шершні" багато яскраво виписаних шершнів різного розміру. Згодом з'явилися промовиста віньєтка у вигляді тризубих вил і батога на тлі сонця, що сходить; виразне зображення кулака, що когось погрожує. Нерідко використовували і віньєтки з лаконічним підписом, приміром зображення рака зі словами "Не відступати ні на крок, гукнув рак" (орфографію й пунктуацію збережено). В одеському журналі "Свисток" віньєтки за характером і манерою виконання межували із дрібними сатиричними малюнками — вони надзвичайно експресивні, виразні, динамічні, інколи за змістом близькі до публікацій, які супроводжують. Цікава віньєтка в № 1 журналу "Маски" — стоси газет, перев'язаних мотузкою, горять у червоному полум'ї, невеликий малюнок — в обрамленні ланцюга. Зображення, крім іншого, передавало складний стан преси в Україні.

Особливою формою журнальної ілюстрації в середині ХІХ ст. була заголовкова віньєтка як своєрідна емблема видання. А. Каск зазначала, що в сатиричних виданнях цей графічний елемент представляв девіз і програму [7, с. 140]. Кілька варіантів заголовка-назви часопису "Шершень" і численні віньєтки належали М. Яковлєву, який не тільки виступав на сторінках з карикатурами, а й виконував чимало оздоблювальних елементів. Заголовкова віньєтка "Шершня" варіювалася практично в кожному номері — або накресленням, або кольором. У певних числах її взагалі немає (№ 19—23, 25—26). Згодом характер оздоблювальних елементів змінився: у гумористично-сатиричному листку "Хрін" це були переважно малі пейзажні малюнки, жодним чином не пов'язані зі змістом матеріалів. Майже зникли віньєтки із журналів пізнішого часу, ці елементи замінили невеликими малюнками.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, виокремимо певні особливості внутрішньої структури ук-

раїнського сатиричного журналу початку ХХ ст.: невеликий обсяг (8—12 сторінок); камуфлювання авторства, зумовлене цензурним тиском; система псевдорубрик, або псевдожанрових рубрик, що забезпечували виразно оцінний характер; органічне поєднання зображальних і вербальних публікацій, їх збалансоване розміщення на журнальних шпальтах; "вмонтовування" карикатур навіть без текстового супроводження у сторінку із сатиричними публікаціями, що підсилювало звучання обох матеріалів; особливий характер першої й останньої сторінок, які ще не набули повноти функцій обкладинки журнального видання, однак відрізнялися за оформлювальними й змістовими параметрами від внутрішніх шпальт; особлива роль кольору як важливого засобу передачі змісту й впливу на читача.

Актуальним аспектом у дослідженні українських сатиричних журналів буде розгляд особливостей верстки цих видань, її відмінностей від komponування текстових і зображальних елементів у газеті.

Список використаної літератури

1. Бакин В. Типологические характеристики еженедельника / В. Бакин. — Владивосток: Ролан, 1984. — 98 с.
2. Демченко Е. П. Политическая графика Киева периода революции 1905—1907 гг. / Е. П. Демченко. — Київ: Наук. думка, 1976. — 186 с.
3. Демченко Е. П. Сатирическая пресса Украины 1905—1907 гг. / Е. П. Демченко. — Київ: Наук. думка, 1980. — 148 с.
4. Жуков В. Ю. Сатирические журналы периода первой русской революции как исторический источник / В. Ю. Жуков // Новое о революции 1905—1907 гг. в России: межвуз. сб. — Ленинград, 1989. — С. 51—76.
5. Жуков В. Ю. Сатирические журналы периода 1905—1907 гг. (историко-культурный аспект) / В. Ю. Жуков // Русское революционное движение и проблемы развития литературы: межвуз. сб. — Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1989. — С. 146—176.
6. Івакін Ю. О. Про езопівську мову сатиричних журналів епохи першої російської революції / Ю. О. Івакін // Відображення першої російської революції в українській та російській літературі. — Київ, 1956. — С. 164—185.

7. Каск А. Н. Жанровая структура, сюжетика, эстетика журнальной иллюстрации в России XVIII—XIX вв.: дис. ... канд. искусствовед. наук / Анна Николаевна Каск. — Москва, 2011. — 316 л.
8. Колісник О. М. Портретна обкладинка журналу: визначальні дизайнерські й типологічні характеристики // Проблеми державного будівництва в Україні. № 21 (у 2 т.): зб. мат. Міжн. наук.-практ. конф., 16—17 лютого 2013 р. — Київ: КиМУ, 2012. — Т. 2. — С. 75—77.
9. Левинтов Б. М. Сатирическая журналистика 1905—1907 гг. / Б. М. Левинтов // Вопросы советской литературы. — Москва—Ленинград, 1957. — Вып. 5. — С. 269—318.
10. Стернин Г. Графика русских сатирических журналов 1905—1906 гг. / Г. Стернин // Искусство. — 1955. — № 3. — С. 33—38.

Исследованы композиционно-оформительские особенности украинского сатирического издания начала XX в., обусловившие особый характер контента и влияния на аудиторию, которые определили роль сатирического издания как публицистического фактора активизации и развертывания украинского национально-освободительного движения. Анализируются постоянные элементы оформления титульного листа; система псевдорубрик, или псевдожанровых рубрик; сбалансированное сочетание изобразительных и вербальных публикаций; специфика обозначения информации об авторах и редакционном коллективе.

The paper investigates the composition design features of Ukrainian satiric edition in the early 20th century that stipulated the special character of content and influence on the readership, defined the role of satiric edition as a publicistic factor of activation and development of Ukrainian national liberation movement. The author analyzes the permanent elements of title page design; the system of pseudo headings, or pseudo genre headings; the balanced combination of graphic and verbal publications; the specific of providing information about the authors and editorial staff etc.

Надійшла до редакції 11 лютого 2016 року

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 655.254.22:37.091.64

Світлана Фіялка,

кандидат наук із соціальних комунікацій,
доцент кафедри видавничої справи та редагування
Видавничо-поліграфічного інституту НТУУ "КПІ"

Прийоми акцентування уваги в навчальній літературі

Із погляду соціально-комунікативного підходу досліджено засоби, завдяки яким досягається контакт із читачем та підвищується рівень запам'ятовування навчального тексту. Акцентування уваги в навчальній літературі забезпечується композицією та рубрикацією; системою виділень; достовірністю, доступністю, цікавістю та доцільністю фактичного матеріалу; добором відповідних мовностилістичних засобів; якістю, кількістю та доцільністю ілюстрацій.

Ключові слова: навчальне видання, редагування, увага, запам'ятовування, апарат організації запам'ятовування, акцентування.

Сучасні зміни в організації навчального процесу зумовили зростання інтересу вчених до навчальної книги, потребу переосмислити уявлення про неї, переглянути наявні редакційно-видавничі вимоги до навчальних текстів, які частково втрачають дієвість у нових умовах. При цьому створення навчальної книги було й залишається важливим

предметом обговорення та критики теоретиків і практиків редакційно-видавничої галузі, педагогів і психологів. Проблеми навчальної літератури активно обговорюються на конференціях, самітах, круглих столах. Зокрема, особливості редагування навчальних текстів, створення електронних навчальних видань є однією з провідних тем щорічної Між-